

Taşkent Hanlığı'nda İlk Rus Elçisi Dmitriy Telyatnikov'un Misyonu ve Faaliyetleri (1797)

The First Russian Ambassador Dmitriy Telyatnikov's Mission and Activities in Tashkent Khanate (1797)

Mesut Karakulak¹ , Murat Özkan²

***Sorumlu yazar/Corresponding author:**

Mesut Karakulak (Arş. Gör. Dr.),
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ordu, Türkiye.
E-posta: murtozkan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9526-4564

²Murat Özkan (Arş. Gör. Dr.),

Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ordu, Türkiye.
E-posta: murtozkan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9526-4564

Başvuru/Submitted: 01.12.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

31.12.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

12.02.2020

Kabul/Accepted: 17.02.2020

Online Yayın/Published Online: 30.03.2020

Atıf/Citation: Karakulak, Mesut ve Ozkan, Murat. "Taşkent Hanlığı'nda İlk Rus Elçisi Dmitriy Telyatnikov'un Misyonu ve Faaliyetleri (1797)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 1 (2020): 13-27.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.002>

ÖZ

Türkistan'ın en stratejik bölgelerinden biri olan Taşkent tarih boyunca Hive ve Buhara Hanlıkları arasında mücadele konusu olmuştur. Stratejik konumu nedeniyle Türkistan Hanlıkları üzerinde yayılmacı siyaset güden Rusya'nın da ana hedefleri arasında Taşkent yer almıştır. Bu minvalde bölgeyi ve kaynaklarını keşif amaçlı, içlerinde farklı alanlarda uzmanlar barındıran pek çok elçilik heyeti bu coğrafyaya gönderilmiştir. Bu keşif heyetlerinin ilk temsilcisi, Rus yönetimi tarafından 1794 yılında Buhara ve Taşkent'e gönderilen maden mühendisi Timofey Stepanoviç Burnaşev olmuştur. Ancak Rusya'nın Taşkent'le kurmak istediği bu ilk resmî temas girişimi, Buhara yönetimi tarafından engellenmiştir. Buna rağmen Rus yönetimi, şehir devlet statüsünde olan Taşkent ile bağlantı kurmak üzere çalışmalarını sürdürmüştür. Bu cihetle yeni bir elçilik heyetini doğrudan Taşkent'e göndermiştir. Bu çalışma, Yunus Hoca (1780-1800) döneminde kısa bir bağımsızlık süreci yaşayan Taşkent Hanlığı'na 1797 yılında ulaşan ilk Rus elçisi Dmitriy Telyatnikov'u konu almaktadır. Elçinin, Rus İmparatorluğu ve Taşkent Hanlığı arasında kurduğu temaslara ve Taşkent hakkındaki izlenimlere bu çalışmanın ana konusudur.

Anahtar kelimeler: Buhara Hanlığı, Taşkent, Rus İmparatorluğu, Dmitriy Telyatnikov, Burnaşev

ABSTRACT

Tashkent, one of the most strategic regions of Turkestan, has been the subject of struggle between Khiva and Bukhara Khanates throughout history. Because of its strategic position, Tashkent was also one of the main objectives of Russian Tsarism, which had an expansionist policy over the Turkestan Khanates. Russian Tsarism, which wanted to explore the region and explore its resources, sent embassy missions consisting of many experts. The mine engineer Timofey Stepanoviç Burnasev, who was sent to Turkestan in 1794 by the tsarist administration, wanted to contact Tashkent rather than the Khanates of Turkestan, in accordance with the instructions given to him. However, the Bukhara Khanate prevented this first official Tsarism attempt. The Russian government continued its efforts to establish links with Tashkent which was a city-state. Thus, a new embassy mission was sent to Tashkent. In this study,

the contacts of the first Russian ambassador Dmitriy Telyatnikov, who was able to establish contact with Tashkent Khanate in 1797 during the short period of independence of Yunus Hoca (1780-1800), is discussed. In addition, the contributions of the ambassador's impressions and information about Tashkent to Russian expansionism in the region are the main subject of this study.

Keywords: Bukhara Khanate, Tashkent, Tsarist Russia, Dmitriy Telyatnikov, Burnashev

EXTENDED ABSTRACT

Russian Tsarism, facing central governments such as a strong Ottoman State from the South and European States in the West in the 16th and 17th centuries, expanded towards the East, that is, towards Turkistan and its region. However, this new field of progress was, as in the West, full of unknowns for the Russians. For this reason, the Russians began their first activities in Turkistan on the basis of exploring the region. So, a large number of diplomats and soldiers were sent to Turkistan, starting from the 19th century. These leading colonizers highlighted many military, administrative, geographical and cultural aspects of the Turkistan geography which was full of mysteries for the Russians. Ultimately, the Russians had access to detailed information about the region within the framework of these eyewitness reports. The next goal of the Russians was to shape the region according to their commercial interests and the representatives that were to be sent to the region from that point on were made up of experts who were able to create a commercial network in the region. The Russians turned Tashkent into a field of struggle, especially among the Turkestan khanates, and failed to develop due to chaos and internal conflicts, taking Tashkent among its priority targets. Indeed, Tashkent was in the most strategic region of Turkestan and had fertile lands. It was also located at the crossroads of trade routes, in accordance with the commercial interests of the Russians. However, Tashkent, which was at the center of the struggle in the region, was in the most closed and inaccessible center of Turkistan. Although the Russians sent many delegations, merchants and travelers to the region to reach Tashkent, which was one of their main targets, many of these committees failed without performing their duties. The first was a Russian caravan, which was sent to Tashkent in 1738 under the leadership of Karl Miller. When this caravan made its way to Tashkent from Orenburg, it was looted in the territory of the *Ulu Cüz*. Therefore, this first attempt to establish commercial relations failed. The Russians did not send a representative to Tashkent for a long time because of the unstable structure and roads in the region. Representing the second unsuccessful attempt of the Russians was Timofey Stepanovic Burnashev, who was selected to be sent to Bukhara and Tashkent in 1794. The first attempt of the Russians to establish official contact with Tashkent was prevented by the Bukhara administration, who had influence over Tashkent. In other words, the rulers in Turkestan predicted that the Russians would follow an expansionist policy throughout Tashkent in the region. For this reason, they did not allow any representatives to enter Tashkent. However, during this time, the Russians continued to look for ways to contact Tashkent. At the same time, there was some developments that the

Russians had wanted. Yunus Hodja, one of the local administrators in Tashkent, declared an independent status in the city state by taking advantage of the turmoil that took place in the region. As a matter of fact, Yunus Hodja sought ways to meet with the Russian Tsarist to find support for Tashkent, which was rather weak compared to other khanates. Thus, he invited Russian representatives to Tashkent with the envoys he sent to Russia. Thus, for the first time a Russian envoy from Russian Tsarim had the opportunity to come to Tashkent. Dmitriy Telyatnikov was appointed head of this first embassy committee. The embassy delegation reached Tashkent in 1797 after a hard journey. There were also experts in various fields within the embassy committee. Therefore, these experts provided a lot of information about Tashkent. Geodesy specialists, who were in the embassy committee specifically for the detection of any underground mines in the region, provided valuable information about the mines of the region, which still exist today. In addition, the administrative, economic and cultural life of Tashkent, which saw a short period of independence during the period of Yunus Hodja (1780-1800), was included in the details of Telyatnikov's reports. In his reports, Telyatnikov was able to make a good analysis of Tashkent's relations with other households in the region and internal dynamics. Therefore, the Russians were able to obtain the information they wanted about Tashkent, and this information guided their position in Tashkent. As a matter of fact, the developments in the region after Telyatnikov showed how much importance the Russians placed on his reports. The Russians first targeted Tashkent during the period when they began to occupy Turkistan in the 19th century, it also showed how systematically their policies developed in the region. Ultimately, this study deals with the contact of the Russians with Tashkent, which was experiencing a short period of independence, by taking the stages of progress in the Turkistan region. During this period, the embassy reports of Dmitriy Telyatnikov, the first Russian ambassador in Tashkent, constitute the main data of the study. In addition, reports and activities of Russian ambassadors in the region before and after Telyatnikov provide data for the study.

Giriş

Özbekistan'ın kuzey doğusunda Sır Derya'nın sağ kollarından Çirçik Nehri'nin suladığı vahada kurulan Taşkent, günümüzde Özbekistan'ın yönetim merkezidir. Tarih boyunca önemli ticaret yollarının kesişme noktasında bulunan Taşkent, haliyle her cazibe merkezi gibi çatışmaların, savaşların ve mücadelelerin hayli fazla yaşandığı bir bölge oldu.¹

Arap kaynaklarında bölgenin adının *Şaş*, yani “büyük verimli bir bölge, cengâver halk” şeklinde geçmesi, tarihsel bağlamda Türkistan şehirleri arasında Taşkent'in nasıl konumlandırıldığının da göstergesiydi. Şehrin bulunduğu bölgeye verilen en eski ad *Çaç* olup Çin kaynaklarında *Çö-çi*, *Çö-şi* veya *Şi* şeklinde geçmekteydi. Ancak şehrin günümüzdeki adıyla anılması en erken XI. yüzyıla dayanmaktaydı.² Bunun yanı sıra Taşkent'in *Terken* olarak anıldığı da bilinmekteydi.³ Nihayetinde mevcut kullanımının yaygınlık kazanması XVI. yüzyıla denk gelmekteydi.⁴ Taşkent'te bulunan çok sayıda akarsuyun kanalları ile birbirine bağlanması şehirde ekili biçili alanın düzenli sulanmasını sağlamaktaydı. Dolayısıyla şehir önemli bir ticari merkez haline gelmişti.⁵

XVIII. yüzyılın başlarında Türkistan coğrafyasının kadim şehri Taşkent, Moğol (Kalmuk) ve Kazaklar arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu. Bu minvalde şehir 1598-1723 yılları arası Kazakların, 1723-1747 yılları arasında ise Kalmukların hâkimiyetine girdi. 1747 yılında Kalmuklar adına şehri yöneten Özbek Hakim Bey Taşkent'te bağımsızlığını ilan etmiş, ancak bu şehir devlet süreci iki yıl sürebildi. Taşkent bir müddet sonra Çin nüfuzu altına girmiş, yerel yönetimler zaman zaman bu boyunduruktan kurtulsa da bağımsızlık yolunda verilen mücadelede birlik sağlanamadığından başarılı olunamadı. Öyle ki şehir her birinin kendi yöneticisi olduğu dört ana bölgeye ayrıldı.⁶ Bu bölgeler sırasıyla Şeyhantahur, Kaffal eş Şaşi (Sibzar), Şeyh Zeynüddin (Kökçe) ve Zengiata (Beşağaç) idi.⁷ Bu dört büyük yönetim merkezi içerisinde 42 küçük mahalleye ayrılan şehir çevreleyen bir sur ve 12 kapı⁸ vardı.⁹

Taşkent bulunduğu konum itibarıyla Buhara ve Hokand gibi önemli güç merkezlerinin kavşağında yer almaktaydı. Ayrıca şehir Moğolistan, Çin ve Rusya gibi devletlerin de ilgi odağındaydı. Dolayısıyla stratejik bakımdan mühim bir yer tutan Taşkent'in Buhara ve Hokand

1 W. Barthold, “Taşkent”, *İslam Ansiklopedisi*, XII, Milli Eğitim Basımevi, (1979), s. 38; William Eleroy Curtis, *Turkestan: “The Heart of Asia”*, New York 1911, s. 279.

2 Abdullah Muhammedcanov, “Taşkent”, (*DİA*), C 40, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 146.

3 Kaşgarlı Mahmud, *Divâü Lugati'l Türk Tercümesi*, C I, Çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1985, s. 443.

4 Abdullah Muhammedcanov, “Taşkent”, s. 146.

5 William Eleroy Curtis, *Turkestan: “The Heart of Asia”*, s. 294.

6 Memmet Alpargu, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 8, (Ankara 2002), s. 565; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*, TTK, Ankara 1995, s. 38.

7 Rustambek Shamsutdinov, vd, *Vatan Tarihi*, Taşkent 2010, s. 93.

8 Bu kapılara ait 12 altın kilit, halen milli müzede saklanmaktadır. Şehirde o zamanda 10 bin aile, yani yaklaşık 80 bin kişinin yaşamakta olduğu söylenmektedir. Bk. Rustambek Shamsutdinov vd., *Vatan Tarihi*, s. 93.

9 Gabriel Bonvalot, *Eski Yurt (Esrir Yurt Orta Asya'dan)*, çev. Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, Ankara 1884, s. 35; Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, çev. Ayhan Çelikbay, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 125; Abdullah Muhammedcanov, “Taşkent”, s. 147.

Hanlığı arasında yedi kez el değiştirmesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹⁰ Bu nedenle Taşkent tarih boyunca hem bu türden güç mücadelelerinin tam ortasında yer almış hem de kendi meşruluğunu ispatlama mücadelesi vermiştir. Ayrıca zikredildiği üzere kendi içerisinde birbirinden ayrı güç odaklarının yönetimi ele geçirme mücadelesi şehri dışardan gelecek saldırılara karşı savunmasız bırakmıştır. Ancak kısa süre de olsa 1784 yılında Şeyhantahur bölgesi hâkimi Yunus Hoca'nın (1780-1800) diğer üç mahalli yöneticiye karşı üstünlük sağlaması Taşkent'in bağımsızlık kazanmasını sağlamıştır.¹¹ Taşkent'in bağımsızlık elde etmesinin nedenleri arasında civarda bulunan hanlıkların kendi aralarında mücadele etmesi ve bu sebeple Taşkent üzerindeki baskıların azalması da vardır. Bu dönemi iyi değerlendiren Taşkent Hanı Yunus Hoca'nın başarılı bir siyaset yürütmesi, şehrin diğer hanlıklara bağlı olmadan kendi ilişkilerini kurmasını sağlamıştır. Bu çalışmanın ana problemi Taşkent'in bağımsızlığını kazandığı bu süreçte kendi var olma mücadelesini kalıcı hale getirmek için Rus İmparatorluğu ile girdiği ilk temasları aydınlatmaktır.¹²

1. Çarlık Rusya'nın Taşkent Yönetimi ile İlişki Kurma Teşebbüsü

XVI. yüzyıldan itibaren Türkistan sahasına çok sayıda elçi ve diplomat gönderen Çarlık Rusya, öngörülen işgal süreçleri öncesi bölge hakkında bilgi toplamaya çalışmıştır. Rus İmparatoriçesi II. Katerina (1762-1796) da imparatorluk yönetiminin bu yöndeki politikasını devam ettirmiştir. Bu minvalde tüm yönleriyle bilinmeyen Türkistan'ı keşfetmek ve bölgenin politik vaziyetini yerinde tespit etmek için 1794 yılında Burnaşev¹³ başkanlığındaki heyeti Türkistan coğrafyasına göndermiştir. Bu elçilik heyetinden Buhara ve Taşkent'te bulunacakları süre zarfında bölgenin tarihi, coğrafyası, iklimi, siyasî, askerî ve sosyal durumu, nüfus yapısı ve ekonomik zenginlikleri ile alakalı malumat toplamasını istemiştir.¹⁴

Rus İmparatoriçesi tarafından Burnaşev'e verilen talimatnamede elçinin Taşkent'i özellikle ziyaret etmesi belirtilmiştir. Bu nedenle Rus elçilik heyetine bölge coğrafyasını iyi bilen Taşkentli Karabay adlı bir tüccar da dâhil edilmiştir.¹⁵ Yaklaşık iki haftalık yolculuktan sonra Buhara'ya giriş yapan seyyahlar şehirde uzunca bir süre gözaltında tutulmuşlardır.

10 Eugene Schuyler, *Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Çev. Firdevs Çetin, Hali Çetin, Paradigma Yayınları., İstanbul 2007, s. 108-109; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*, s. 38-40.

11 Yunus Hoca, 1780-1800 yılları arasında Ulu Cüz Kazaklarının yaşadığı Türkistan, Sayram, Çimkent ve Yedisu bölgesine doğru Sırderya havzasını ele geçirmiştir. Bk. Osman Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK, Ankara 2013, s. 264-265; V. N. Nastiç, "Moneti Taşkentskoy Respubliki (1784-1808)", Moskva, s. 1.

12 Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*, s.39.

13 Timofey Stepanoviç Burnaşev (1772-1849), Rus Çarlığı'nın Sibirya Hattı Valiliği'nde maden mühendisi olarak görev yapmaktadır. Bk. Murat Özkan, *Türkistan'ın Keşif Çağı, Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 52-54; Dinçer Koç, "Bir Rus Mühendisinin Gözüyle Şah Murad Devrinde Buhara Emirliği", *TDA*, 120/237, (Kasım 2018), s. 139-170.

14 "Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Goroda Buharı v 1794 g. i Obratno v 1795 godu" *Sibirskiy Vestnik*, Çast II, (İzdatel' Grigoriy İvanoviç Spasskiy), Tipografii İosifa İoanessova, St. Petersburg 1818, s. 39-40.

15 Agr., s. 39.

Muhtemelen elçilik heyetinin milliyeti bu durumun yaşanmasına sebep olmuştur. Ruslara karşı Buharalıların her zaman tedbirli davranmasının, bu heyete karşı da tedbirin elden bırakılmamasına neden olduğu söylenebilir. Burnaşev ve maiyetinin Buhara şehrine girdikten sonra ilk uğrak yeri Rus İmparatorluğu'ndan gelen Tatar ve Ermenilerin yaşadığı kervansaray olmuştur. Burnaşev ve heyeti iki gün bu kervansarayda konaklamıştır. Rus elçilik heyetinin ilk ziyaretçisi şehre gelişlerinden iki gün sonra gümrük memurları olmuştur. Buhara Emiri Şah Murad (1785-1800) tarafından gönderilmiş olduğu belli olan bu gümrük memurları seyyahlara nereden ve hangi amaçla geldiklerini sormuştur. Bu soru üzerine seyyahlar, “Rus olduklarını Omsk Kalesi'nden General Ştrandman tarafından çeşitli yöneticilere yazılan mektuplarla gönderildiklerini” söylemiş ve “amaçlarının bu mektupları sahiplerine ulaştırmak olduğunu” belirtmişlerdir. Bu mektupların kimlere yazıldığına dair sorulan soruya ise “Buhara Emiri Şah Murad'a, Hocend yöneticisi Hudayar Bek'e, Taşkent yöneticisi Yunus Han'a ve Türkistan şehrinde bulunan Kırgız yöneticisi Bökey Sultan'a” cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Hanın memurları Burnaşev ve heyetine cevap vermeden oradan ayrılmışlardır¹⁶. Bir süre sonra tekrar gelen görevliler, Rusya'nın Buhara'ya karşı dostluğundan emin olmak için elçilik heyetine Buhara Emiri Şah Murad'ın hâkimiyeti altında bulunan Kırgız, Hocend ve Taşkent idarecilerine gönderilen mektupların mahiyeti hakkında bilgi istemişlerdir. Ancak elçilik heyeti mektupların içeriği hakkında ayrıntılı bilgi vermekten kaçınmıştır. Memurların mektupları zorla alacağını düşünen elçiler, Taşkent yöneticisi Yunus Han'a iletilmek istenen mektubu teslim etmek zorunda kalmıştır.¹⁷ Ayrıca Buhara Emiri'ne yazılan mektuplarda İmparatoriçe yerine Sibiry Valisi'nin imzasının bulunması Emir tarafından oldukça incitici bulunmuştur. Dolayısı ile Buhara ricalinin elçilik heyetine muamelesi de bu doğrultuda olmuştur.¹⁸ Bu minvalde elçiliğin Taşkent'e gitmesine güvenlik bahanesiyle müsaade edilmemiştir. Böylece Rus İmparatorluğu'nun Taşkent ile ilişki tesis etme teşebbüsü başarısız olmuştur.¹⁹ Taşkent yöneticisi Yunus Hoca tarafından görevlendirilen Taşkentli Karabey, Burnaşev ve heyetinin Taşkent'e geçişlerine izin verilmesi yönünde çaba gösterse de bir sonuç elde edememiştir.²⁰

2. Dmitriy Telyatnikov ve Yolculuğu

Burnaşev ve heyetinin Taşkent ile bağlantı kurma girişiminin başarısız olması, Rus yönetiminin yüzyıllardır devam eden Türkistan'ı ele geçirme arzusunu etkilememiştir. Bu nedenle Taşkent yöneticisi Yunus Hoca'nın kendileri ile doğrudan ilişki kurma isteğini bilen Rus yönetimi, yeni bir elçilik heyetinin hazırlıklarına başlamıştır. Zaten Taşkent yöneticisi Yunus Hoca'nın da Ruslar ile ilişki kurabilmek için Sibiry Valisi Ştrandman'a bir talebi

16 Agr., s. 49.

17 Agr., s. 54.

18 Agr., s. 51-53.

19 David MacKenzie, “Tashkent Past and Present”, *Russian Review*, Vol. 28(2), (1969), s. 210-214; “Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Goroda Buharı v 1794 g. i Obratno 1795 godu”, s. 58.

20 “Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Goroda Buharı v 1794 g. i Obratno 1795 godu”, s. 103.

olmuştur.²¹ Bu nedenle Rus İmparatorluğu'na bağlı Sibirya Genel Valisi General Ştrandman 1796 yılında Taşkent'e gönderilmek üzere Podporuçik²² Ataman Dmitriy Telyatnikov ve A. S. Beznosikov'u görevlendirmiştir.²³ Yeni elçilik heyeti arasında Beznosikov ve Kozak Atamanı Dmitriy Telyatnikov dışında Sibir Kozaklarından Onbaşı Y. Bıkov da bulunmaktaydı. Aslında bu elçilik heyeti Burnaşev'in hemen ardından Taşkent'e gönderilmek üzere hazır edilmişti. Ancak Rus yönetimi bu elçilik heyetinin başına gelenlerden dolayı seyahati 1796 yılına ertelemiş ve heyetin gideceği güzergâhın güvenliğinin sağlanması için son zamana kadar beklemiştir.²⁴

Taşkent'e gidecek olan Rus elçilik heyeti yapılan hazırlıkların ardından 30 Mayıs 1796'da bu zorlu yolculuğa hazır hale gelmiştir. Rus yönetimi Telyatnikov'dan elçiliği süresince gözlemlerini gün gün tutmasını istemiştir. Bu nedenle Taşkent'e kadarki bu zorlu güzergâhta gördüklerini kaydeden elçi, kıymetli bilgilerin günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Yolcuğunun ilk gününde İrtiş Nehri'ni geçtikten sonra 15 verst²⁵ uzaklıkta bir su kuyusunun yanında konaklayan Telyatnikov, bölgenin bitki örtüsünden yoksun çorak bir arazi olduğunu belirtmektedir²⁶ Telyatnikov ve maiyeti yolculuklarının üçüncü gününde Abılay Sultan'ın oğlu Tok-Sultanın yönetiminde bulunan *Tobukliskaya* bölgesine geldiğinde etraflarını kalabalık bir Kazak²⁷ topluluğu çevirmiştir. Ancak Telyatnikov, Rus yönetiminden aldığı yol izin belgesini gösterdiğinde onlara soygun niyetiyle yaklaşan Kazaklar buna cesaret edememiştir.²⁸

Taşkent yolculuğunda pek çok tehlike ile karşı karşıya gelen Rus elçilik heyeti, uçsuz bucaksız bozkırda Türk topluluklarının örf ve adetlerini gözleme fırsatı da bulmuştur. Bu gözlemlerinden birini Telyatnikov şöyle aktarmaktadır:

Bu bölgede tesadüfen Kazaklar kurman (kurban) adı verilen bayramlarına denk geldik. Bu bayram şu şekilde gerçekleşti: Aralarındaki ululardan birinin verdiği işaretle sığırlar (etler) kesildi, kaynatıldı ve toplanmış kalabalığa öğlen yemeği olarak dağıtıldı. Yemek sırasında ve sonrasında içenleri sarhoş eden ekşi kısrak sütü (kımız) verildi. Daha sonra erkekler, kadınlar ve gençler güzel elbiseler giyinip çelimsiz atlarına binerek bir topluluk oluşturdular ve vadiye doğru atlarını sürdüler. Bu kovalamacada her erkek kadınına yetişmek ve eliyle gövdesine dokunmak zorundaydı. Bu kovalamacada kadınlarını yakalayamayan erkeklerle alay ediliyordu.²⁹

21 E. Hociyev, "Neizvestnoye Pis'mo Taşkentskogo Praviteľa Yunus Hoci", *Obşçestvennyye Nauki v Uzbekistane*, No. 2, (1962), s. 63-64.

22 Çarlık Rusyası'nda *podporuçik*, rütbesinin altındaki düşük rütbeli subaylara verilen unvandır.

23 Rustambek Shamsutdinov vd., *Vatan Tarihi*, s. 96-97.

24 *Istoriya Kazahstana v Russkih Istoçnikah XVI-XX vekov*, İKRİ-VI. (2007) T. I. VI, Almatı (Arşiv Belgeleri Neşri), s. 153-155.

25 1,0668 km'ye tekabül eden Rus ölçü birimi.

26 İKRİ-VI, s. 153.

27 Rus tarih literatüründe Kazaklara, Rus Kozaklarıyla karıştırılmamak için "Kırgız" dendiğinden dolayı Telyatnikov da raporlarında Kazakları "Kırgız" olarak adlandırmıştır. Dolayısı ile Telyatnikov'un raporlarında Kırgız-Kaysakları olarak da bahsi geçen halk, Kazaklardır.

28 İKRİ-VI, s. 153-154.

29 İKRİ-VI, s. 154.

Rus yönetimi, Telyatnikov ve heyetinin güvenli bir biçimde Taşkent'e seyahat edebilmesi için Küçük Kazak Cüzü içerisinde Rus desteği ile kendi hâkimiyet alanını kuran Bökey Sultan'dan koruma ve rehberlik yardımı talep etmiştir.³⁰ Bu nedenle Telyatnikov ve maiyetinin öncelikli amacı, Bökey Sultan'a ulaşmaktı. Nitekim heyet bir buçuk aylık yolculuk sonrası Bökey Sultan'ın hükmettiği Büyük Nur ve Küçük Nur nehirlerinin birleştiği bölgeye ulaşmıştır. Ertesi gün Bökey Sultan ile görüşme yapan Telyatnikov, İmparator'un³¹ koruma talebini Sultan'a tekrar iletmıştır. Ancak Bökey Sultan bu zorlu yolculukta çocuklarının Rus elçilik heyetine rehberlik yapmasını istememiştir. Telyatnikov bu müzakere sürecini şöyle anlatmaktadır:³²

Bugün Bökey Sultan çevresinde çocuklarının sıralandığı keçe çadırında görüşme düzenledi. İlk olarak hareket planının yer aldığı ve ona göre hareket etmemiz istenen belge Bökey Sultan tarafından bize verildi. Bu raporda bizim Rusya'ya sadık olup olmadığımızın, hangi bölgeye gitmekle sorumlu olduğumuzun cevabı vardı ve Bökey Sultan'ın bizim bu seyahatimizde güvenliğimizi sağlama yükümlülüğünü hatırlatan bilgiler yer alıyordu. Ancak gel gör ki bu köyün Taşkent'e olan mesafesi az değildi, yollarda başı bozuk (vahşi) çeteler bir hayli fazlaydı. Bökey Sultan muhtemel tehlikelere karşı alanı bilen veya kılavuz olanlara 150, geriye kalanlara 100 ruble vermek şartıyla on kişilik bir birlik ayarlayacağı sözünü verdi. Taşkent'e olan uzak mesafe ve yolların tehlike arz etmesinden dolayı herhangi bir olumsuz olay veya ölüm olması durumunda kişi başına yukarıda belirtilen rakamlar ödenecekti. Böyle bir şartın yer alması bizi oldukça şaşırtmıştı. Yönetimimizin bize böyle bir emri olmadığından ve de verilmiş olan emirleri yorumlamaya hiçbirimiz cesaret edemediğimizden onlarla anlaşmaya varamadık. Bökey Sultan onun obasında bulunduğumuz süre zarfında bize çeşitli haberler yollayarak bizi oyalamaktaydı. Açıkçası Sultan kendi oğlunu bizimle beraber göndermek istememekteydi. Buna karşılık biz de seyahatimize onsuz devam edemeyeceğimizden bir şekilde onu ikna etmeye çalıştık.³³

Telyatnikov ve ricalinin Bökey Sultan'ın huzuruna çıkışı üzerinden bir hafta geçmesine rağmen, Sultan ne elçilik heyetini bırakıyor ne de onlara rehber sağlıyordu. Ancak Telyatnikov'ın çabaları ve ısrarı bir müddet sonra Bökey Sultan'ın ikna edilmesini sağladı. Böylece 19 Haziran'da Bökey Sultan, oğlu İşim'i Rus elçilik heyetine refakat etmesi için görevlendirdi. İşim Sultan, beraberinde bir kılavuz, iki Kırgız'dan mürekkep toplamda dokuz kişiyi de yanına aldı.³⁴

30 Bökey Sultan'ın Küçük Çüz topraklarında kurduğu bu hakimiyet alanına "Bökey Ordası" veya "İç Orda" da denmekteydi. Bk. Osman Yorulmaz, "Kazaklar ve Kazak Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ed. Hayrunnisa Alan - İlyas Kemalöglü, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 465.

31 Telyatnikov, Rus elçilik faaliyetini gerçekleştiren II. Ekaterina 17 Kasım 1796'da ölmüştür. Yerine oğlu I. Pavel geçmiştir.

32 İKRİ-VI, s. 155.

33 İKRİ-VI, s. 156.

34 İKRİ-VI, s. 155-156; Ü. A. Sokolov, "Pervoye Russkoye Posol'stvo v Taşkente", *Voprosi İstorii*, No. 3, (1959), s. 169.

3. Taşkent'e Varış ve İzlenimler

Telyatnikov ve heyeti, İşim Sultan'ın rehberliğinde Orta Cüz Kazak Bölgesi'nden geçerek 27 Ağustos'ta Taşkent Hanlığı sınırına ulaşarak şehrin önünde konakladı. 29 Ağustos'ta şehre girişleri sağlanan elçiler, Yunus Hoca ile görüşmek üzere bir eve yerleştirildi. Tarihte ilk defa bir Rus elçilik heyetinin şehre gelişi, Taşkent yöneticileri nezdinde heyecanla karşılandı. Telyatnikov Taşkent'te kaldığı süre zarfında Rus yönetiminin kendisine verdiği talimatlara harfîyen uyarak şehrin siyasî, iktisadî ve askerî yapısını ortaya çıkarmaya çalıştı. Bu minvalde Sibirya Hattı Valisi Ştrandman'a 18 maddeden oluşan raporunu sundu.³⁵

Telyatnikov Sibirya Valisi'ne sunduğu raporunda ilk olarak şehrin coğrafî özelliklerinden bahsetti. Buna göre "Taşkent şehri Alatav Dağı'nın bulunduğu vadide kuruluydu. Çirçik Nehri'nin suladığı şehir Taşkent halkının ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Şehirdeki yapılar mescit ve medrese dışında kerpiçtendi. Taşkent'te yaklaşık yedi bin kadar ev vardı."³⁶ Taşkent'le ilgili Yunus Hoca döneminde tutulan ender kaynaklardan olan bu raporda hanlığın hüküm sürdüğü bölgeler; Çimkent, Sayram ve kasabaları, Niyasbek, Altıntubya, Karabulak, Sarapan, Temir ve 10 kadar köy olarak belirtiliyordu. Telyatnikov'un hesabına göre bu yerleşim birimleri Taşkent'in merkezinden her gün 50 verst yol alınırsa üç dört gün sürmekteydi. Taşkent yönetimi altında bulunan şehirler ve kasabaların sınırları ise şöyle belirtilmekteydi: Doğudan Hokand, güneybatıdan Hocend bölgeleri, kuzeybatıdan Çin yönetimi altındaki Dağlı Kazakları, yine kuzeybatıdan Kazaklarla çevrilidir. Yukarıda yazılan bölgelerin beylerinin isimleri ise şöyledir. Hokand beyi, Norbuta; Hocend beyi, Hudayar.³⁷

Telyatnikov'un raporuna göre Taşkent'in merkez nüfusu 10 bin, Yunus Hoca'nın yönetimi altındaki şehir ve kasabalar dâhil edilirse 13 bin kadardı. Taşkent sakinlerinin ticaret ile uğraştığını gözlemleyen Telyatnikov, bölge tüccarlarının Buhara, Hocend, Hokand, Kaşgar ve hatta Tibet'e kadar olan ticaret ağlarının olduğunu belirtmekteydi.³⁸ Taşkent tüccarları Buhara'dan ipek ve kâğıt malzemesi, Hocend ve Hokand'dan pamuklu kâğıt bez, çeşitli kumaş ve meyveler, Kaşgar'dan ipekli kumaş, çay ve gümüş, Tibet'ten ince kumaş ve diğer bazı Hint mallarını almaktaydı³⁹. Taşkent'te buğday, darı, üzüm, kayısı, ceviz, elma, armut, kavun ve karpuz bol miktarda bulunmasının yanı sıra kaliteli ipek üretimi de yapılmaktaydı. Ayrıca Taşkent topraklarında az miktarda kurşun çıkarılmaktaydı.⁴⁰

Telyatnikov'a verilen talimatnamede Rus tüccarların Taşkent'e hangi malları satabileceği, güzergâhın güvenliği ve irtibat ağlarını belirlemesi istenmişti. Buna göre Rus tüccarlar, Taşkent'te demir, bal, at ve çeşitli deriler satabilirdi. Zira elçinin yaptığı gözlemlere göre

35 İKRİ-VI, s. 174.

36 İKRİ-VI, s. 170.

37 İKRİ-VI, s. 174

38 Telyatnikov'un raporunda Taşkent'in ticari münasebette bulunduğu şehirler ile mesafeleri de verilmektedir. Buna göre Taşkent'ten Buhara dokuz gün, Hocend; ile Buhara'ya çıkan yol üzerinden üç gün, Hokand üç gün, Kaşgar ise Hokand'dan çok dağlık olduğu için 12 gün, Buhara'dan Tibet ise yaklaşık iki ay sürmekteydi.

39 İKRİ-VI, s. 174.

40 İKRİ-VI, s. 175.

şehirde bu mallara talep oranı yüksekti. Ancak buradaki mallar Rus tüccarları satın alması için hiç uygun değildi. Bölgede üretimin az olması ürünlerin fahiş fiyatlarda satılmasına neden olmaktaydı. Ayrıca Rus mallarının buraya getirilmesi oldukça zahmetliydi. Telyatnikov bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Bizim bu bozkırda ticaret yapmak için kervanlar göndermemiz, halihazırda steplerde göçer Kazakların gücü devam ettiğinden oldukça zor görünüyordu. Bu nedenle ticarî kervanların geçebileceği iki güzergâhta da askeri bir koruma olmadan seyahat etmek tehlikeliydi. Çünkü Kazak Sultanının yönetimi altında bulunan bozkırda ticaret kervanlarının geçişi sırasında sürecinde, Kazaklar tarafından saldırılar düzenlenmekte ve haraç alınmaktaydı. Bilhassa Taşkent'e giden kervanların çoğunluğu soyulmaktaydı. Bu nedenle bizim tarafımızdan bölgeye gönderilen kervanlara 30 ila 50 arası askerden oluşan koruma konvoyu tahsis edilebilirdi. Böylece askerlerle teçhiz edilen kervanlar Kazakların olası bir saldırısına karşı korunmuş olurdu.⁴¹

Telyatnikov'un raporuna göre; Taşkent ve havalisinde bulunan hanlıklar ticaret kervanlarının ülkelerine gelmelerini istiyordu. Ancak güzergâh boyunca bozkırda bulunan Kazaklar hem siyasi hem de iktisadi olarak bu kervanların geçişini engellemektedir. Aslında onların bu minvaldeki faaliyetleri bölgedeki Rus yayılmacılığının engellenmesi bakımından önemlidir. Telyatnikov'a göre sultanlar veya hanlar bu kervanların yağmalanması için Kazaklarla anlaşma yapmaktaydı. 1739 yılında Karl Miller başkanlığında bir Rus kervanının Taşkent'e giderken Kazak topraklarında yağmalanması hadisesi düşünüldüğünde yarım asırdan fazla bir zaman geçmesine rağmen bölgede düzenin çok da değişmediği görülmektedir.⁴²

Taşkent'in idarî taksimatının nasıl olduğu ve yöneticileri hakkında kısa bilgiler içeren rapor, şehrin askerî gücü hususunda da veriler sunmaktaydı. Telyatnikov, Taşkent savaşçılarının çoğunluğunun Kalmuk, Özbek, Hokanlı, Hoçendli ve Buharalılardan oluştuğunu söylemekteydi. Taşkent'teki askerlerin iki bine ulaştığını belirten elçi, onların üç tip silah kullandığını belirtir. Buna göre askerlerin bin kadarı kiltsiz fitilli mutat (klasik) silah, diğer bir kısmı ok ve yay, geriye kalanları ise kılıç ve mızrak gibi silahlarla teçhiz edilmişti. Taşkent Hanı aynı zamanda çok sayıda hafif topa sahipti, bunların 20 kadarı dökme demirdendi ve toplar develerin üzerine kurulan bir mekanizmaya yerleştirilmişti. Daha açık bir ifade ile develer vasıtasıyla hareketli hafif topçu birlikleri tesis edilmişti. Ayrıca Telyatnikov, Taşkent topraklarında barut yapımında kullanılan güherçilenin (potasyum nitrat) bulunması ve komşu bölgelerden de kükürt sağlanmasıyla barut üretildiğini gözlemlemiştir.⁴³

Bölgedeki siyasi unsurların nasıl teşekkül ettiğine dair bilgiler veren elçi, Taşkent hâkimi Yunus Hoca'nın bölgeye nasıl hâkim olduğuna ve Yunus Hoca'nın yaptığı başarılı seferlere de kısaca değinir. Buna göre:

41 İKRİ-VI, s. 176.

42 M. Abduraimov, "Perviy Russkiy Kupeçeskiy Karavan v Taşkent: 1738-1739 gg", *Izvestia An UZSSR*, No. 6, (Taşkent 1955), s. 87-93.

43 İKRİ-VI, s. 174.

Taşkent bundan önce dört aile tarafından yönetilmekteydi. Bu dört ailenin birbiri ile mücadelelerinden dolayı şehirde iç çatışma ve savaş hakimdi. Bu nedenle Taşkent halkı zor günler geçiriyordu. Yunus Hoca, bu dört aileye galip gelerek han olmuştu. Bu dörtlü yönetime galip gelen Yunus Hoca on iki yıldır devleti yönetmektedir. Onun selefleri de varisleri de yoktu. Yunus Hoca, Taşkent yönetimine gelişinden sonra bölgedeki iki güçlü topluluk olan Kazaklar ve Yusun-Çankal yönetimlerini elde etmiş ve onları her bir yurttan bir koyun ve savaş zamanlarında asker göndermesi yönünde vergiye bağlamıştı.⁴⁴

Yunus Hoca'nın, barışsever Hocend Beyi dışında bütün komşuları ile arası bozuk olduğu da rapordaki dikkat çeken bilgiler arasındaydı. Yine bu raporda beyliğin silahlarının kısa menzilli olmasına rağmen Taşkent ordusundaki mevcut kişi sayısına göre mühimmat rezervinin ise gayet yeterli olduğu da belirtilmekteydi. Bölgenin zengin bitki örtüsüne sahip olduğunu ifade eden elçi; ipek böceği, pamuk, buğday, arpa, üzüm, kayısı, ceviz, elma, armut, kavun, karpuz ve sayamadığı pek çok ürünün bölgede yetiştiğini gözlemlemişti.⁴⁵ Rus hükûmeti için bölgeyi değerli kılan bir diğer husus maden kaynaklarıydı. Ancak bölgede altın olduğu bilgisiyse büyük bir ümitle harekete geçen elçilik heyeti, sadece demir madeninin var olduğunu tespit edebilmişti⁴⁶. Elçilik heyetinin verdiği bilgilere göre teknolojinin yetersizliğinden dolayı bu madenlerden yararlanmak imkânsızdı.

Taşkent'in kısa bağımsızlık süreci hakkında ehemmiyetli bilgiler sunan Telyatnikov, şehrin gündelik hayatı ve devlet teşkilatı hususunda da veriler sunmaktaydı. Buna göre Taşkent'in yönetimi altındaki tüm bölgelerde idarî kurum yoktu, yani Taşkent'in merkezi dışındaki yerleşim birimlerinde siyasi ve sivil bir yapı mevcut değildi. Nüfus içerisinde halk arasında herhangi bir hiyerarşik yapı yoktu ve herkes eşitti. Şehirdeki halkın ve yöneticilerin okuryazarlık oranı belirsizdi. Şehir yönetiminde iki devlet görevlisi belirgin olarak ortaya çıkmaktaydı. Bunlardan ilki, *kadı*, ikincisi ise *divanbegi* idi⁴⁷. Kadı; evlilik, boşanma ve diğer tartışmalı durumlar hakkında hüküm vermekteydi. Divanbegi; ise halk arasında sürtüşmeli konuları sonuca bağlamakta ve aynı zamanda da ticaret faaliyetlerini denetlerdi. Yunus Hoca'nın hâkimiyeti altındaki Taşkent'te bir başka devlet görevlisi ise *reisti*. Bu devlet görevlisi, günümüzdeki polis veyahut zabıta gibi, alışverişlerde kullanılan ağırlık ölçülerini kontrol ederek pazarlardaki düzeni sağlamaktan sorumluydu. Taşkent'teki hırsızlık, cinayet, kaçakçılık (kurşun, barut ve silah kaçaklığı türünden cezaların hükmünü ise han vermekteydi. Yunus Hoca'nın dört aksakal danışmanı vardı. Han bu aksakallardan tebaası ve askerleri hakkında bilgi almaktaydı. Aksakallar hanın yönetimi altındaki bölgelere gönderdiği emirlerini de düzenlemekteydi. Ancak bu emirler yazılı olmayıp şifahi verilmekteydi.⁴⁸

44 İKRİ-VI, s. 174.

45 İKRİ-VI, s. 174-175.

46 İKRİ-VI, s. 175.

47 İlk defa Timurlu döneminde karşılaşılan divanbeginin, Buhara devlet teşkilatında oldukça çeşitli görevler ifa ettiği görülmektedir. Bunlar arasında vergi tahsilatı, mali işler, diplomasi, ordu mensubu görevleri de bulunmaktadır. Bk. Audrey Burton, *The Bukharans: Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550-1702*, s. XII; Selim Serkan Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 84-85.

48 İKRİ-VI, s. 176.

Telyatnikov'un raporu XVIII. yüzyıl Taşkent'i için önemli bilgiler ihtiva etmekteydi. Özgün bilgilerin yer aldığı rapor, daha sonra gelen elçiler tarafında da doğrulanmıştır. Taşkent Hanı Yunus Hoca'nın bölgedeki hâkimiyetine değinen ilk kişi Telyatnikov'du.⁴⁹ Ayrıca Taşkent'in müstakil bir hanlık olarak ortaya çıkışının tarihlendirilmesi de yine elçinin ziyareti ile netlik kazandı. Elçinin gelişi, Rus İmparatorluğu ile Taşkent Hanlığı arasındaki ilişkilerin mahiyetini de değiştirdi. Yunus Hoca Telyatnikov ile beraber Taşkent'e gelen elçilerle İmparator'a ulaştırılmak üzere bir mektup da gönderdi.⁵⁰ Bölgeler arası ticarî münasebetlerin geliştirilmesi ve diğer isteklerini dile getiren Yunus Hoca'nın talepleri Telyatnikov tarafından dikkate alınmasına rağmen, elçi yetkilerini aşmamak için Yunus Hoca'nın tekliflerine taahhütte bulunmadı. Taşkent'teki görüşmelerini tamamlayan Rus heyeti, 1 Haziran 1797'de Petersburg'a gitmek üzere harekete geçti. Bu yolculukta onlara Yunus Hoca'nın elçi olarak görevlendirdiği adamlarından Molla Can Ahun Ma'sun ve Aşur Ali Bahadır eşlik etti.⁵¹ Yine elçiliğin yol boyunca güvenliği, Bökey Han'ın oğlu İşim Han tarafından üstlenildi.⁵² Elçiler 9 Kasım 1797'de Petersburg'a ulaştılar. Ancak elçilerin Rusya'ya ulaştığı dönemde Rus tahtına Pavel (1796-1801) geçmişti. Yeni imparatorluk döneminde Rus Dış İşleri Bakanlığı, Yunus Hoca'nın isteklerini münazara etmeden Taşkent ile diyaloga geçilmemesini uygun gördü. İmparator Pavel, 7 Aralık'ta Taşkent yöneticisi tarafından gönderilen hediyeleri ve mektubu kabul etti. Yunus Hoca'nın Petersburg'a gönderdiği elçiler, ancak 28 Şubat 1798'de Pavel'in huzuruna kabul edildi. Yapılan görüşmelerde Yunus Hoca'nın mektubu okunarak talepleri Pavel'e iletilti.⁵³

Yunus Hoca'nın mektubu XVIII. yüzyıl sonlarındaki Taşkent'in dış politikasını gösteren en önemli belge özelliğini taşımaktadır. Çünkü Taşkent hâkimi bu mektupta kendi tüccarlarının Rus bölgelerinde özgürce ticaret yapma hakkını talep etmesinin yanı sıra kendisi için büyük tehlike oluşturan Çin'e karşı da Ruslarla ittifak kurmak istiyordu. Daha açık ve sarıh bir ifade ile Çin İmparatorluğu'na sınır olan hanlık, onların saldırıları karşısında Pavel'den askeri yardım talep ediyordu.⁵⁴ Çin ile dostluk ilişkisi tesis eden Ruslar ise böyle bir durumun tam anlamıyla garantisini vermekten çekiniyordu. Ayrıca Taşkent hakkında ilk defa bir rapor alan Rus yönetimi burada kurulan devletin meşruluğundan emin değildi. Bu nedenle Rus tüccarların orada rahat bir şekilde ticaret yapabileceği güvencesi muğlaklı.⁵⁵

Rus yönetimi, Yunus Hoca'nın isteklerini bütünüyle yerine getirmese de şehirdeki emellerini gerçekleştirilebilmek ve müzakerelerin daha geniş çerçevede devam etmesi için bazı isteklerde bulundu. Bu nedenle Rus yönetimi ilk temasta resmî diplomatik anlaşmalardan kaçındı. Böylece ilişkilerin daha geniş bir perspektifte devam etmesi için Rus hükümeti iki maden mühendisi başkanlığında yeni bir elçilik heyetinin bölgedeki madenleri incelemeleri ve Taşkent ile ilişkileri

49 İKRİ-VI, s. 174.

50 Ü. A. Sokolov, *Taşkent, Taşkentsi i Rossi*, Taşkent 1965, s. 70-72.

51 Rustambek Shamsutdinov, *Vatan Tarihi*, s.96-97.

52 İKRİ-VI, s. 170.

53 Ü. A. Sokolov, "Pervoye Russkoye Posol'stvo v Taşkente", s. 172.

54 Agm., s. 173.

55 Agm., s. 173.

geliştirebilmeleri için Taşkent'e gönderilme hususunda Yunus Hoca'dan izin talep etti.⁵⁶

Rus İmparatoru Pavel ve Taşkent hâkimi Yunus Hoca'nın elçilerinin Petersburg'daki görüşmeleri neticesinde elçiler dönüş hazırlıklarına başladı. 16 Mart'ta Petersburg'dan ayrılan Taşkent elçilerine Telyatkinov bir müddet eşlik etti. Rus sınırından çıkana kadar onlara koruma ve rehber verildi. Yunus Hoca'nın elçileri 22 Haziran'da Omks'a ulaştı. Sibiry Valiliği'ne yeni atanan Gorçakov ile görüşen Taşkent elçileri ondan Yunus Hoca'ya iletilmek üzere bir mektup aldı. Elçilere Rus hakimiyet alanlarına kadar refakatçi verilmiş ise de zorlu Kazak bozkırlarında seyahatlerinde herhangi bir koruma tahsis edilemedi. Zira Sibiry Hattı yöneticisi Gorçakov da Kazak bozkırlarındaki güvenliğin tam anlamıyla kontrol edilemediğini elçilik heyetine iletmişti. Bu nedenle sadece o bölgeden geçerken Taşkent heyetine geçiş izinleri olduğuna dair yol izin belgesi verildi. En azından elçilik heyetinin Taşkent'e ulaşana kadar bu belge ile güvenli bir şekilde seyahat etmeleri amaçlandı.⁵⁷

Rus elçisi Telyatnikov ile Petersburg'a gidip İmparator Pavel ile görüşen Molla Can Ahun Ma'sun ve Aşur Ali Bahadır nihayetinde Taşkent'e sağ salım ulaştılar ve beraberinde Rusya'dan üç mektup getirdiler. Bunlardan ilki, Rus İmparatoru Pavel tarafından yazılmıştı. Mektuplardan ikincisi, A. A. Bezborodko, sonuncu ise Sibiry Hattı Valisi General Gorçakov imzalıydı. Bu mektuplardan en önemlisi kuşkusuz İmparator Pavel'in Yunus Hoca'ya hitaben Rus ve Tatar dillerinde kaleme alınan mektubuydu. Mektup, Taşkent yöneticisi Yunus Hoca'yı doğrudan muhatap almasına rağmen içerik olarak ikili antlaşma içermiyordu. En azından Ruslar, Taşkent yönetimi ile doğrudan antlaşma yapma durumunu zamana bırakıyordu. Ayrıca bu mektupta Taşkent yönetiminin daha önce Petersburg'da bulunan elçileri vasıtasıyla İmparator'dan talep ettikleri isteklerinin hiçbirine doğrudan bir cevap verilmemişti. Buna karşın tüccarların güvenli bir biçimde ticaret yapmalarının kolaylaştırılması temenni ediliyordu. Pavel, Yunus Hoca'ya Rusya'nın Sibiry Valisi ile irtibat kurmasını ve bundan sonraki isteklerini direkt olarak ona iletmesini söylüyordu. Ayrıca mektupta belirtildiği üzere eğer Taşkent, Rus İmparatorluğu himayesini istiyorsa Rusya'dan gönderilecek maden mühendislerine kolaylık sağlanması koşulunu yerine getirmeliydi.⁵⁸

Ruslar, Taşkent ile bağlantıları güçlendirmeye çalışırken geleneksel politikasından da ödün vermeye gayret göstermekteydi. Zira resmî olarak Taşkent ile mutabakattan uzak dururken askerî olarak onları korumayı da vaat ediyordu. Dolayısıyla Taşkent yönetimi Rusların isteklerini kabul etmişti. Bu yüzden vakit kaybetmeden Rusya'dan Taşkent'e gönderilecek yeni elçilik heyetinin hazırlıklarına başlandı. Yeni elçilik heyetinin takip edeceği güzergâh dikkatlice incelendi. Elçilerden şehrin durumu hakkında ayrıntılı rapor hazırlamaları istendi. Taşkent'e gönderilecek elçiler daha önce Buhara'da bulunmuş olan maden mühendisleri G. Burnaşev ve G. Pospelov'du.⁵⁹ Nihayetinde Telyatnikov'un girişimleri Ruslara Taşkent'in kapısını açtı.

56 Burnaşev, "Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Taşkenta i Obratno v 1800 godu", *Sibirskiy Vestnik*, Ç. I, S. Petersburg 1818, s. 183-187.

57 Ü. A. Sokolov, "Pervoye Russkoye Posol'stvo v Taşkente", s. 175.

58 Agm., s. 176-177.

59 Burnaşev, "Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Taşkenta i Obratno v 1800 godu", *Sibirskiy Vestnik*, Ç. I, S. Petersburg 1818, s. 183-251.

Sonuç

Türkistan'ın en eski şehirlerinden olan Taşkent, tarih boyunca hem Türkistan Hanlıkları hem de bölgede bulunan Rus İmparatorluğu, Çin ve Kalmuklar arasında mücadele sahasına dönüştü. Bu nedenle şehir çok kez bu güçler arasında el değiştirdi. Ancak Rusların Kazak Cüzleri üzerinde nüfuz tesis ettiği, Türkistan Hanlıklarının birbiri ile mücadelesinin derinleştiği XVIII. yüzyılın sonlarında, Taşkent kısa süre de olsa bağımsızlığını elde etti. Bu bağımsızlığın mimarı Yunus Hoca (1780-1800), etrafındaki güç odakları karşısında bağımsız olarak kalabilmenin tek çaresinin Rusların desteğini almak olduğunun bilincindeydi. Bu nedende kısa bağımsızlık döneminde Rus İmparatorluğu ile temas kurmaya çalıştı. Öyle ki bu girişimler başarılı da oldu ve tarihte ilk defa bir Rus elçisi Taşkent topraklarına geldi. Rus elçisinin yaklaşık bir yıllık bir süre zarfında Taşkent hakkında elde ettiği veriler dönemin aydınlatılmasında önemli bilgiler sunmaktaydı. Elçinin Taşkent'in yönetim ve askeri yapısı hakkında verdiği bilgiler, Taşkent yönetiminin Türkistan Hanlıklarına göre ne kadar zayıf olduğunu göstermekteydi. Rus İmparatorluğu'nun bölgeyi kolaylıkla işgal etmesi de bu durumu göstermekteydi. Kazak Cüzleri'nde olduğu gibi Taşkent Hanlığı'nın da Rus İmparatorluğu'nun desteğine ihtiyaç duyması, bölgedeki Rus nüfuzunun boyutlarını gözler önüne sermekteydi. Rus İmparatorluğu'nun, Yunus Hoca ile doğrudan temas kurması veyahut Rus yönetiminin kasıtlı olarak diğer hanlıklara nazaran oldukça güçsüz olan bu hanlığı muhatap alması, şüphesiz Türkistan Hanlıkları arasında yeni çatışmaların ortaya çıkması yönünde atılmış bir adımdı. Nitekim Yunus Hoca'nın 1799'da Hokand Hanlığını ele geçirme arzusuyla başarısızlıkla sonuçlanan muharebeye girişmesi ve aynı yıl ölmesi bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Sonuç olarak Rus İmparatorluğu'nun stratejik bir mevkide bulunan Taşkent ile irtibata geçmesi ve Türkistan Hanlıkları arasında yeni bir cephe açması Türkistan'ın işgalinde Rusya'ya kolaylık sağladı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

İKRI-VI. (2007) *İstoriya Kazahstana v Russkih İstoçnikah XVI-XX vekov* T. I. VI Almatı, (Arşiv Belgeleri Neşri). S. 153-178.

Araştırma ve Telif Eserler

Abduraimov, M., “Perviy Russkiy Kupeçeskiy Karavan v Taşkent: 1738-1739 gg”. *İzvestia An UZSSR*, Taşkent 1955, № 6. S. 87-93.

Alpargu, Memmet, “Türkistan Hanlıkları” *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara 2002, s. 557-606.

Barthold, W. “Taşkent”, *İslam Ansiklopedisi*, C.12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.38-41.

Bonvalot, G, *Eski Yurt (Esir Yurt Orta Asya’dan)*, Çev. Reşat Uzman, Tercüman 1001 Temel Eser, 1884.

Burnaşev, Timofey Stepanoviç “Puteşestvie ot Sibirskey Linii do Taşkenta i Obratno v 1800 godu” *Sibirskiy Vestnik*, Ç. I, S. Petersburg, 1818, 183-251.

Burton, Audrey, *The Bukharans: Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550-1702*, Richmond: Curzon Press, 1997.

Eleroy, Curtis, William *Turkestan: The Heart of Asia*, New York 1911.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*, TTK, Ankara 1995.

Hociev, E. “Neizvestnoe Pismo Taşkentskogo Pravitela Yunus Hoci” *Obşçestvennoe Nauki v Uzbekistane*. 1962. No. 2. s. 63-64.

Koç, Dinçer “Bir Rus Mühendisinin Gözüyle Şah Murad Devrinde Buhara Emirliği” *TDA*, C. 120, S. 237, Kasım 2018, s. 139-170.

Mackenzie, David “Tashkent Past and Present”, *Russian Review*, Vol. 28, (2),1969, s. 207-216.

Mahmud, Kaşgarlı, *Divanü Lügati’l Türk Tercümesi*, C. I., TDK, Ankara 1985.

Muhammedcanov, Abdullah, “Taşkent”, *DİA*, C.40, Diyanet Vakfı Yayınları, s 145-148.

Nastiç, V.N., “Moneti Taşkentskoy Respubliki (1784–1808)” Moskva.

Puteşestvie ot Sibirskey Linii do Goroda Buharı v 1794 i Obratno v 1795 godu” *Sibirskiy Vestnik*, Çast II, (İzdatel Grigoriy İvanoviç Spasskiy), Tipografii İosifa İoanessova, St. Petersburg 1818, s. 37-110.

Schuyler, Eugene *Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyehat Notları*, Paradigma Yay., İstanbul 2007.

Shamsutdinov Rustambek, Karimov, Shodi, Xoshimov, Soibjon, Ubaydullayev, Oktamjon, *Vatan Tarihi*, Taşkent 2010.

Sokolov, Ü. A. “Pervoe Russkoe Posolstvo v Taşkente”, *Voprosy İstorii*, 1959, No. 3, s. 166-177.

Ükten, Selim Serkan *Buhara Hanlığı’nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2015.

Yorulmaz, Osman, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK, Ankara 2013.

Yorulmaz, Osman, “Kazaklar ve Kazak Hanlığı”, *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ed., Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, Ötüken, İstanbul 2017, s. 440-481.

Ziyayev, Hamid *Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Çev. Ayhan Çelikbay, TTK Yayınları, Ankara 2007.

